

ТРОНОШКИ АРХИМАНДРИТ СТЕВАН ЈОВАНОВИЋ (1759 — 1799) Родољубље и историјска улога у време Кочине Крајине

Поводом тридесете годишњице од смрти овог значајног човека наше прошлости Вук Караџић је објавио у „Даници“ три стране његовог животописа. 1898, уочи стогодишњице смрти, Вујадиновић знатно опширније описује улогу архимандрита Стевана у српском народу. Отада је бројност ново-изнађене грађе пружила могућност за више монографија о њему. Ипак, недостатак било каква помена о Стевану у доба добијања повластица под Хаци-Мустафом довео је до противречних расправа истакнутих историчара предустаничких деценија, где су се његове најбитније заслуге за народ као недовољно утврђена историјска чињеница или спорице, или прецењивале.

Кроз призму тих опречних становишта настојаћемо да укажемо на оне високе вредности архимандритове у којима су се видно изразиле његове родољубиве тежње, идеали и замисли о бољој будућности свог народа. Стоосамдесетогодишњица од архимандритове смрти повод је да се на тај начин одужимо овом неоспорно великоме родољубу, иако у злосрећном по нас времену, и са злосрећним, наизглед, потпуно јаловим резултатима, оживљавањем изузетно пожртвоване политичко-дипломатске делатности његове историјске личности пред садашњим нараштајима.

Јубиларна годишњица првога устанка разлог је више у прилог томе. Јер, идеје о економско-политичком уређају Београдског пашалука архимандрита Стевана дају овом изузетном човеку почасно место у нашој прошлости као зачетнику и претечи оних циљева, који су Србе покренули и устрајно одржавали у ослободилачким борбама.

Архимандрит Стеван рођен је у Текеришу, у Јадру око 1759. године. Као манастирски ђак у Трноши, где се учио писмености, врло

се млад замонашио, а млад постао и архимандрит, што само по себи наговештава његове надпросечне способности. Јер, на историјској позорници појављује се с непуних тридесет година као један од најугледнијих народних првака и средишна личност Србије и граничне Босне у догађајима, који су наступили Аустро-Турским ратом 1788 до 1791. године.

Пред почетак тога рата аустријски агенти вршили су у Београдском пашалуку живу пропаганду, како би што више Срба придобили да се с њима боре против Турака. Архимандрит Стеван, у најдубљем уверењу да ће овај Аустро-Турски рат донети Србима коначно ослобођење, прикључио се тој пропаганди. Сматрао је, уколико више сами Срби на страни Аустрије допринесу успешном исходу рата, то ће повољнији по њих бити услови ослобођења, кад са себе стресу турски јарам. Зато је и сам тумачио народу ћесарске прокламације и слао тајом обавештења аустријској фелкомандатури о покретима турске војске код Зворника. А својим угледом утицао је на велик број Срба да се као добровољци прикључују Аустријанцима и да их помажу свим, што имају, и храном, и стоком, и вучом. Давао је пример осталима издржавајући на манастирском добру хиљаду ћесарских војника пуна четири месеца.

Рат се, међутим, веома брзо почео развијати поразно по Србе. 1790. године, после смрти Јосифа II, на престо Аустрије долази Леополд II, коме је, услед сукоба са Пруском, потребан што хитнији мир на Балкану. Аустријска војска почиње да се повлачи остављајући у Србији тек незнатне одреде српских добровољаца-фрајкораца. У паничном страху од освете својих бивших господара, хиљаде породица са свим, што су могле понети, беже преко Саве.

Постаје извесно да ће Аустрија вратити Турској све дотада освојене територије Београдског пашалука. Архимандрит Стеван осећа се одговоран за судбину, која чека српски народ. Јер, на његово подстрекавање цела је Србија стала на страну Аустријанаца одмећући се од Османлија. Њихове ће одмазде над рајом бити утолико оштрије што су већину дотадашњих победа над Турцима извојевали Срби — фрајкорци на челу са капетаном Кочом. Стеван ће зато, не жалећи времена, ни труда, ни понижења, код највиших аустријских и српских црквених власти у ћесаревини истрајно чинити све могуће покушаје да издејствује заштиту Срба. Неуморно ће писати молбе, потцати се од Србије до Темишвара и Беча, обијати, али увек узалудно, прагове оних од којих се надао помоћи народу пред ужасном претњом поразног исхода мира у изгледу.

Архимандрит започиње своју дипломатску акцију 22. јануара 1790, када сазива већи број народних првака у Троношу на договор, где заједно састављају молбе за аустријског цара. Молбама траже од овога помоћ у војсци, оружју и мунисији ради одбране и одржања дотада у Србији освојених крајева. Једна је молба намењена фелкоманданту аустријске војске, грофу Валису, а другу архимандрит носи

лично карловачком митрополиту, Мојсију Путнику, да је овај преда дворскоме већу. Молбе остају без икаква резултата.

Сагледавајући јасно убрзани развој догађаја, кобних по побуњену рају, Стеван чини даље покушаје у истом смислу. Четвртог августа те године обраћа се царском комесару у Темишвару молбом да Аустрија не напушта Србију. Али, ако се ипак ћесарска војска оданде повуче, пише он, онда да се у земљи задржи „макар докле би ми наше усеве и плодове земље прикупили и на царску страну пренети могли, понеже у нас не памте људи толико плода, како ове године што је Бог даровао”. У овој молби, видимо, долази до изражања његова брига за економско обезбеђење пребеглица, уколико буду морали да напусте своју земљу.

Три недеље касније, 24. августа 1790, Стеван ће допутовати лично у Темишвар. Онде ће, преко бачког владике Јовановића, доставити молбу српском народном сабору у Темишвару, а у име 119 првака из разних места Србије као представника читаве земље, да се заузму за своју браћу, угрожену од Турака.

Аустрија, као и увек, у односу на Србе, иде само својим интересима. Већ месец дана касније, 23. септембра 1790, она уговара с Турцима примирје, а почиње се и с припремама за коначан уговор о миру. Постаје извесно да ће Београдски пашалук опет бити враћен својим ранијим господарима. Аустрији такав исход у погледу Срба донекле иде у рачун, јер ће тако њену опустелу Војну Границу населити бројна раја, коју ће страх за живот натерати да бежи из Турске.

На вест о примирју, а разочаран безуспешношћу својих настојања у Темишвару, архимандрит Стеван одлази оданде у Беч, опет с молбом цару да узме Србе у заштиту приликом преговора у Свиштову. А 16. фебруара 1791. године пише и новоме митрополиту Стратимировићу да се код цара заузме за Србе. Али, не само што сва његова настојања остају узалудна, него је и он сам присиљен да бежи од Турака у Срем, где му се одобрава боравак у манастиру Гргетку, а једно време, чак, забрањује кретање. За све његове услуге Аустрија му додељује само 200 форинти издржавања.

Стеван ни сад не мирује. Са архимандритом Студенице, Василијем Радосављевићем, и јагодинским протом, Јованом Миловићем, он саставља проглас народним првацима да заједно, у име свих Срба, упуте цару нову молбу. Ова ће се знатно разликовати од дотадањих. Знајући у колико су великој мери Срби као савезници Аустрије допринели њеним победама у рату и поднели тешких жртава у животима и имањима, он сматра да су тиме стекли одређена права као савезници једне зарађене стране. Аустрија би зато била обавезна да се приликом преговора у томе смислу заузме за њих.

Поред амнестије, наиме, она би требало да изradi за Србе економске и управне повластице по узору Влашке и Молдавије. Такве је постигла Русија за ове крајеве под подударним приликама, после победоносно завршеног Руско-Турског рата Кучук-Кајнарџијевским

миром из 1774. године. А остварене су током наредне деценије. С обзиром на велику помоћ Срба Аустрији, могли су они са још више права од ње очекивати испуњење ових захтева, резонувао је Стеван, и несвестан потпуно другачијих интереса Аустрије према Србима.

Повластице, о којима ће бити речи у овом прогласу, нађеном међу списима архимандритовим у Троноши, претпоставља се да су састављане по угледу на преставку бојара у Букурешту коју је Стеван могао видети у Бечу. Идеју за аутономију, вероватно је добио на темишварском, српском народном сабору, где је Сава Текелија, тражио самоуправу за српске крајеве под Аустријом.

Садржај прогласа, који се односи на поменуте захтеве, јесте следећи:

„Да се мир у Свиштову закључи и на тој основи да би ми турскоме цару одсјеком новац давали, колико би се у миру закључило, а Турци у нас да се не мешају, нити њине паше ни муселими да нам суде. Но с општенародним согласијем да изберемо једног од наших поглавитих људеи, који ће свјем нам камандант бити, како што је био у Влашкој Богдан бег и он да би одсјеком, што би било између нас совокупљали, турском цару пошиљао, а ми на нашој земљи да би могли мирно радити и себе уживати”.

Неуморни и упорни Стеван намеравао је и овај проглас да однесе лично у Свиштов, али аустријске власти су га у томе спречиле. Тако проглас никада није стигао до Свиштова. Остао је само концепт без датума, али и историјско сведочанство о напредним погледима Стевановим у вези даље будућности Срба и његовим видовитим предлозима оних повластица, које ће Срби ускоро и остварити. Велико разочарање у Аустрији и њен потпуно равнодушан став према судбини Срба-својих ратних савезника, Стеван ће изразити у огорченом писму владици бачкоме Јовановићу:

„Камо обети и услуге овом двору и толика проливена крв, изгубљеније именија и живота? И сада одбачени остали. То ли су награжденија бедне Србије да иј сада Турцима предаду и секу као марву. Убио га Бог с кога је то! Може ли се то в свем свете игде видети таковја неправда?”

У међуверремену, одлуком аустријских власти од 22. априла 1791. године архимандрит Стеван бива опуномоћен за главног организатора иселења Срба у Аустрију. Међутим, митрополит београдски, Грк Дионисије настоји да га искључи из те акције, јер жели да он сам њоме руководи и тако стекне заслуге пред Аустријом. Зато упућује писмо митрополиту Стратимировићу са молбом да заповеди архимандриту Стевану да се не меша „у народне бриге” и да се не удаљава из манастира.

Сам Дионисије у свом подстицању раје на иселење ићи ће, чак, тако далеко да ће у црквеним беседама жигосати оне, који би се

колебали да напусте земљу неверника и спасавају се у хришћанску ћесаревину. Да би што више Србе на то приволео, он је набрајао повољне услове, које ће Аустрија одобрити приликом насељавања Војне Границе:

Иста права као и аустријски поданици
Четири године ослобођења од свих дажбина
Сиротиња, жене, деца и сакати добијаће на дан четири крај-
царе издржавања
Породицама ће се обезбедити кућа и земља за обраду

Сам архимандрит Стеван не мирује ни даље него пре мира у Свиштову још последњи пут, опет с архимандритом Василијем и протом Миловићем, писмом од 24. јула 1791. године, посланом митрополиту Стратимировићу, моли овога да се заложи код Аустрије за Србе. Поред тога доноси одлуку да се врати натраг у Турску. Обавештава о том: Илирску дворску канцеларију, а као разлог свог напуштања Аустрије наводи „што је Аустријски двор уступио Турцима натраг бедну Србију и народ од себе одбацио, и све мало и велико да падне у сужањство турско”.

Пошто је из манастира Гргетега у Срему прешао у Шабац и дошао опет у своју Трношу, он ће још једном дати израза огорчењу због вероломности савезника упућујући народу проглас у коме између осталог пише да би за Србе „боље било у нашој земљи бистру воду пити, него овамо кафу с млеком и шећером варити”.

Када су Турци победоносно опет запосели Београдски пашалук, онде су наишли на масовно пребегавање успаниченога народа преко Саве. Забринути да ће земља тако остати без раје која је досада обрађивала, они одлуче да јој, насупрот аустријским примамљивим обећањима, и сами прогласима обезбеде сличне повластице, како би Србе задржали у земљи, а пребеглице вратили натраг. О томе сведочи сачувано писмо Ахмет паше калуђеру Григорију и судији Бошку о трогодишњем опроштају од порезе, и то на бази фермана, ради објављивања народу свих нахија.

Нажалост, и овај пут као и раније, а и убудуће, Аустрија ће се слабо заузети за своје ратне савезнике. У Свиштовском уговору о миру од 4. августа 1791. године Србима су посвећена само два члана. Поред амнестије, они су се могли враћати на своје огњишта, узети натраг своја имања и стећи сва ранија права. Једино не би смели имати имања у обима земљама, већ само у једној, у којој они хоће, а имања у другој земљи морали би продати.

Накнада уништених добара у рату остала је нерешена, како закључује историчар Павловић. Он, такође, истиче да су у окружници о Свиштовском уговору о миру, упућеној српским архијерејима да свештенство с њоме упозна рају Београдског пашалука, изнесене само тачке уговора, које се односе на безбедност трговине и граница, али не и на безбедност српских живота.

По повратку у Србију 1791. године архимандрит Стеван силази с историјске позорнице. У раздобљу бурних и значајних догађаја за српски народ почетком предустаничке деценије његово се име нигде не спомиње. С обзиром на улогу архимандритову у последњем Аустро-Турском рату то је логично и једноставно објашњиво. Он се свим својим угледом, чак по цену великих материјалних жртава манастирског имања, определио за рат против својих дотадашњих господара, па и бројни народ за собом повео. Сада, повраћајем Србије под Турску, пред овом крајње компромитован, изгубио је политичка права да с њеном влашћу склапа било какве споразуме.

Осим тога, крив и одговоран за велика страдања народна и у томе рату, и по повраћају Београдског пашалука у турске руке, више је него сигурно да је и код Срба изгубио раније поверење. Заправо, имао је велику срећу и што је, у време крвавих турских обрачуна с рајом првих дана по повратку у Србију, успео да сачува живот, како захваљујући пријатељству с неким угледним Турица, тако и њиховим политичким интересима.

Наиме, опраштање издаје највећим кривцима-утицајним народним првацима, предводницима одметнутих Срба, требало је да покаже да ће власт бити утолико благонаклонија рема простоме народу, заведеном њиховим примером и агитацијом. Таква политика била је важна да смири застрашену рају, која се спремала на масовно исељење у Аустрију, поред поменутог обећања трогодишњег ослобођења од порезе. Турци су, одиста, успели, не само да те масе задрже у земљи, него да се и многи, већ исељени, незадовољни стањем у Аустрији, добровољно врате натраг у Србију. Павловић приказује један карактеристични запис о аустријском огорченом негодовању на овакав преокрет код Срба:

„Српски народ мари за Турке крај свег насиља њиховог и претпоставља слободан живот по шумама и пустарама животу под режимом реда”.

Међутим, мада су му по повратку у Србију Турци опростили издају, архимандрит Стеван био је свестан да је пред његовом влашћу остао компромитован, обележен и нетрпљен због свог отвореног јавног опредељења за непријатеља у прошлости рату. Под таквим околностима могао је да сачува живот једино, ако се држи потпуно по страни од политичких збивања, у осами и тишини свога манастира.

Ипак, идеје о привредним и управним повластицама, чији је он био зачетник, веома ће се брзо остварити, већ две године после њиховог првог помена у Стевановоме прогласу. Султановим ферманима из 1793 и 1794. године Београдски пашалук доибија самоуправу. Сем врховне власти, везира, судства и полиције, сви остали послови су у рукама Срба. Они тада брину за безбедност земље, разрезају и убиру порез, и то у утврђеноме износу. Спахије морају да станују у градовима, а Турци само уз дозволу могу ићи на село. Под прет-

њом најстроже казне онде не смеју чинити насиља ни отимачина над рајом.

Постигао се, дакле, и Стеванов захтев о аутономији, и плаћање пореза паушално, и немешање Турака са Србима. Па и османскоме судству, и полицији сада су знатно скучена права и делокруг. А о свим важнијим проблемима Хаџи Мустафа договарао се са српским првацима. Ферманом је, штавише, предвиђено и да Срби изаберу свога врховног кнеза, опет према замисли Стевановој.

Раја Београдског пашалука добила је ове повластице као награду, што је с оружјем у руци бранила представника централне власти-Портиног везира Хаџи Мустафу у Београду од напада одметника — јаничара и Пазван Оглуа из Видина. Успешности те одбране несумњиво су много допринели обука Срба-добровољаца у формацијама аустријских фрајкора и искуства тих фрајкораца у последњем рату, где су, без помоћи аустријске војске, многе победе против Турака сами извојевали. А за велики одзив Срба добровољаца најзаслужнији је био народни вођа — архимандрит Стеван, па се тако, ипак, макар посредно и каснећи, показала, после великих жртава, и позитивна страна његове агитације за фрајкор у корист касније даље судбине нашега народа.

При крају предустаничке деценије наилазимо поново на писана сведочанства о једној акцији архимандрита Стевана, али не више политичкој, него у оквиру обнове и сређивања црквеног живота у Београдском пашалуку. Повластице, добијене, такође, поменутим ферманима.

Пре сто година, наиме, у време Аустро-Турског рата 1683—1699. године пребегли су са осталом рајом за Аустрију и калуђери Раче носећи са собом сав покретни манастирски инвентар. Нашли су прибежиште у Срему, у фрушкогорском манастиру Беочину. Сада, под Хаџи Мустафом, на основу поменуте повластице, управо архимандрит Стеван треба да је дао идеју о обнови манастира Раче, спаљеног 1699. године. Али није било средстава за то, па се 1795. приступило изградњи цркве делом уз помоћ народа и калуђера, но делом и на дуг под високим каматама.

Султан и везир показали су спремност и добру вољу да ферманом и бурунтијом потврде све раније манастирске даровнице по којима би се манастиру вратила земља, током деценија разграбљена од Турака. Али и те даровнице, и грамата о руској помоћи Рачи остале су у Беочину. А без ових манастир Рача, лишен својих ранијих имања и помоћи из Русије, с теретом великог дуга, за чију отплату није имао средства, пропао би, „а црква била срушена да камен на камену не би остао” према једном писму тадањег рачанског архимандрита Мелентија.

Архимандрит Стеван прихватио се задатка да у име братства Раче, на челу с архимандритом Мелентијем, покуша преко митрополита Стратимировића да утиче на игумана Беочина да драгоцен документ врати натраг Рачанима. Из преписке се види одговор игу-

мана Беочина по коме код њих нема никаквих докумената ни даровница Раче. Што се тиче сасуди, они су у време последњег Аустро-Француског рата претопљени у сребро и предати војсци као ратна помоћ. А одежде и црквене књиге распале су се. Тако, упркос поновљених молби, на којима су потписани кнезови четири околне нахије, међу овима и угледни Алекса Ненадовић и Илија Бирчанин, ни ова акција архимандрита Стевана није успела. Није ништа помогло ни његово истицање у преписци око рачанских докумената да су рачанске „вешче” приликом последњег рата у Беочину видели и он, и Хаџи Рувим, и Хаџи Симеон, и јеремонах Дионисије Дечански, и многи други.

И у своме религиозно-духовном домену, упркос оскудном образовању, стеченом само из црквених књига трonoшке библиотеке, Стеван се, како Вук пише, и речју, и делом, владао као прави божји човек-у духу основних начела хришћанске науке о љубави и милосрђу. На литургијама о великим празницима држао је лично проповеди, којима је народ поучавао, не само да се влада по божјим заповестима, односно, да не лаже, не краде, не отима један од другог, а богати да помажу сиротињу, него је Србе саветовао и како да се понашају у свакодневници, отежаној њиховом потчињеношћу Турцима.

Својим саветима Стеван је вернике упућивао да се што више држе заједно; да пред својим господарима настоје да сачувају образ, понос и достојанство; да једно другоме дају подршку и учвршћују се у свести о националном братству и јединству. У томе духу он их је опомињао да за међусобне размирице не иду Турцима да се ту-жакају, него нека сами покушају да се мире и намире. Увек морају имати на уму да ће свака турска пресуда бацити у затвор или оглобити једног Србина.

Поред проповеди, архимандрит Стеван је и делима милосрђа сам примером предводио. Старао се да од имућнијих задруга измоли помоћ за сиротињу. Лично је о великим празницима даривао оскуднима, како је Вук записао, печеницу на Божић, сира уз белу недељу, а за Ускрс свака мрса. Поклањао је не само храну, него по потреби и одећу. Ако би се десило, да неко нема новца за харач, он га је за њега исплаћивао.

Вредно је, такође, навести још једну појединост којом је Стеван и у области културе ишао испред свог времена. Деценије пре Вукове реформе српског правописа он је у својим писмима изостављао слово „јер” на крају речи. Кад је реч о Вуку, познато је да је он као дечак 1796. године, дакле, у време архимандрита Стевана, дошао у манастир Трношу да настави онде школовање. Претходно је код учитеља Гргуровића у Лозници учио бекавицу (срицање). У манастиру требало је да савлада часловац и псалтир да би стекао потребну писменост за позив трговца или свештеника, највиши друштвени успон, до ког су се тада у Србији могла узвинути бистра и окретна сељачка деца.

Међутим, како је онда био обичај, манастирски ђаци, с обзиром на велика црквена имања, лети су напасали стоку, обрађивали баште, обављали и мноштво других пољопривредних послова, поред одржавања реда у ћелијама и услуживања свога духовника. Тек зими, када престану пољски радови, отпочела би школска обука с њима. Отац Вуков, незадовољан оваквим стањем, одведе сина, изгледа, још исте јесени кући. Није познато, да ли је архимандрит Стеван за то кратко време запазио даровито дете и посветио му више пажње што би, несумњиво, било од позитивног утицаја на Вука.

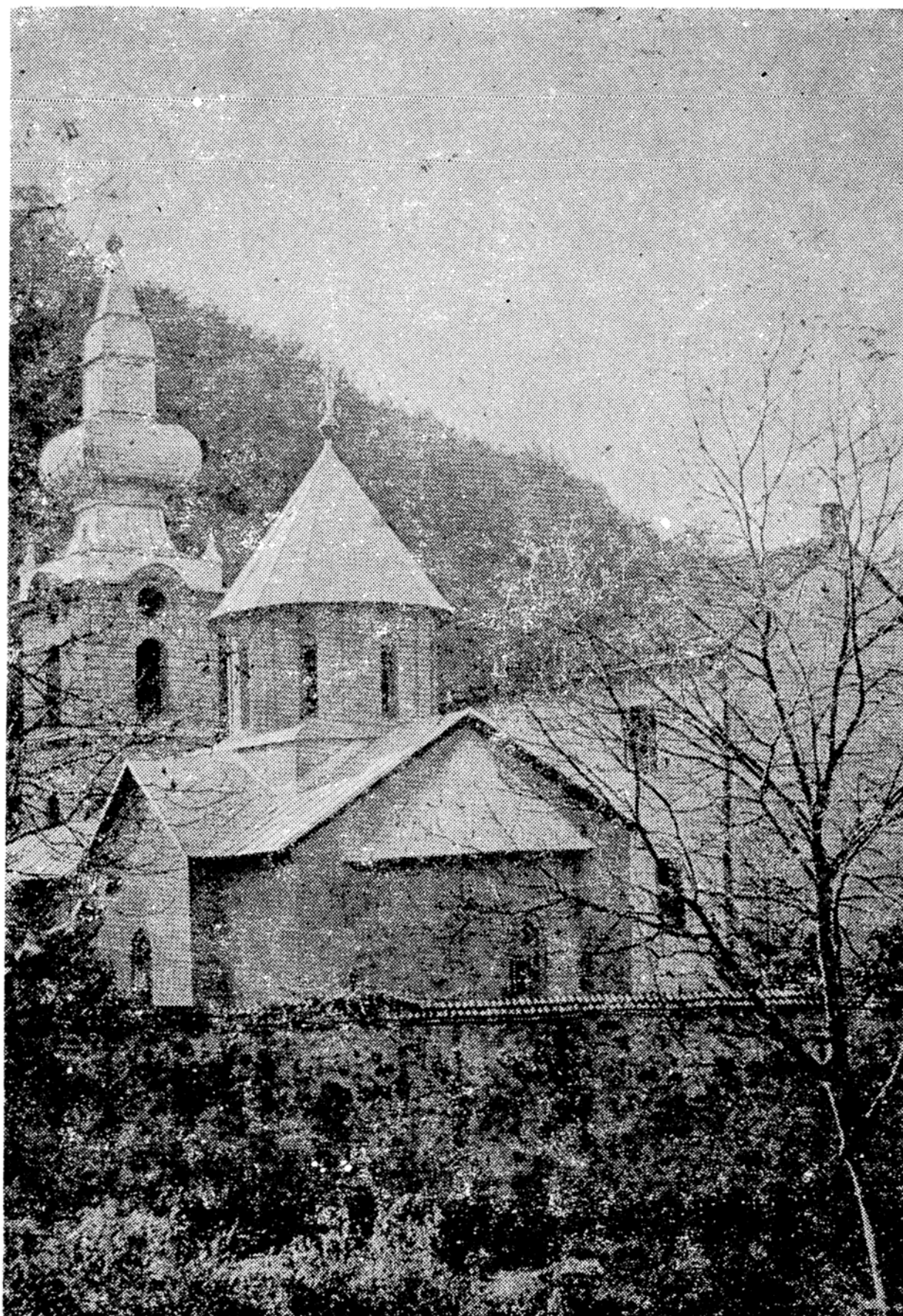
Неуспеси и порази пратиће Стевана у свим његовим акцијама за добро народа почевши од оне из ере Кочине крајине па до последње, која ће постати по њега злокобна, јер ће га стајати живота. После дугогодишње повучености у манастирској осами Стеван се 1799. године појављује као заговарач народа пред турским властима, а у вези катастрофалне неродице и глади, која јој је уследила претећи драматичним последицама.

Да би се нашао својим земаљацима на помоћи, опет према Вуковом опису, Стеван напушта Трношу и одлази Капетан паши у Зворнику. Овога замоли да раји изда на зајам неку проју, заосталу у градским кулама још од Мађара. Паша се у почетку нећкао да му изађе у сусрет јер је, тобоже, то ван његове надлежности. Стеван онда поче да га живо убеђује, како није право да људи сад поскапавају од глади, док та проја стоји у магацину већ годинама забадава. Сигурно је од дугог стајања већ и полукварна. Боље је за њега и корисније да се уступи народу да се прехрани, пошто му је велика нужда. А на јесен, ако Бог да рода, уместо те, једва употребљиве проје, сељаци ће му напунити магацине свежом, добром храном од нове жетве. Настојећи да пашу за ствар придобије што убедљивијим разлозима, Стеван је овако завршио говор:

— Уосталом, људи морају наћи начина да, до новог рода, живот одрже. Ако ти, пашо, одбијеш да им даш ту храну, мораће да се обрате Немцима за помоћ. Уверен сам да ће им ови без оклевања испунити захтев и из својих магацина испоручити онолико хране, колико им треба до јесени.

Паша је на то, одиста, пристао да се проја из кула подели народу. Архимандрит га сав срећан напусти да би разгласио по селима повољне вести. Међутим, присутни Турци из пашине пратње, сећајући се архимандритове издаје у последњем рату, када се потпуно ставио у службу Аустријанаца, њихових непријатеља, почну га сумњичити за оне речи „ако ти не даш, искаћемо од Немаца, па ће они дати” Можда се ту није радило само о житу? Можда архимандрит, и даље у дослуху са Аустријанцима кује заверу, како би их опет овамо довео, да ове крајеве отму од Турака?

Зато, памтећи раније Стеваново одметништво, а подозревајући да он, мажда, тајно продужује своју издајничку делатност, паша закључи, како архимандрита може спречити у роварењу са Аустријанцима једино тако, ако га смакне. Нареди зато своме лекару-Грк Јан-

Манастир Троноша

ку, нека за Стевана припреми отров у кави, а по овога пошаље свога гласника да га зове натраг, тобоже, на још неке договоре с њиме.

Стеван, никакво зло не слутећи, врати се паши, попије понуђену кафу и, после разговора, оде на преноћиште у свој конак у српском делу вароши. Онде га идућег јутра нађу мртвог. Тело му затим пренесу у Троношу и сахране покрај цркве. Тако је Стеван своје родољубље, макар деценију касније, ипак платио главом.

Живот и историјска улога у предустаничкој деценији архимандрита Стевана Јовановића, великог родољуба из наше прошлости, како смо овде изложили, вредни су опширнијег изучавања из више разлога. Насупрот сјајним војним успесима са трагичним крајем прослављеног, легендарног капетана Коче, личност архимандритова осветљава знатно мање познат, једнако трагичан положај свег нашег народа у томе историјском тренутку. Његови дипломатски порази јасно оцртавају улогу Срба, сведену на безначајнога пиона у огледалу међународних односа великих сила, кога Аустрија, мада дојучерашњег савезника, у нагодби с Турском потпуно превиђа.

Главни заступник тих Срба Стеван добија од Бесаревине као награду само просјачку пензију у избеглиштву. Његове молбе о заштити Срба она одбија и да прими, а камоли да с њиме о томе преговара. Њене полицијске власти надзиравају му кретање, чак га спречавају као непожељног да у име њених ратних савезника присуствује преговорима. Међутим, као што је тај рат представљао проверу српских снага пред устанак, тако су и дипломатске преставке архимандритове претече устаничких захтева Порти. При томе, такође, ваља истаћи и чињеницу да Стеван своје молбе упућује у име првака целог народа.

Мада велик број имена, писан истом руком, Пантелић тумачи њиховим произвољним стављањем на молбу од стране архимандритове, једнако је вероватно да је то знак неписмености кнезова. Како год се то схватило, ипак овако колективно потписаном молбом Стеван је дотле анонимну хришћанску рају издвојио из осталих крајејева, поробљених од Турака, и интегрисао у српски народ са језгром у Београдскоме пашалуку. Тако он, међу првима, политички васкрсава опет његову националност. Ова ће доћи до пуног изражаја у првом устанку, када Карађорђе и војводе молбе Порти почињу да потписују у име свег српског народа.

И економско-управни захтеви у архимандритовом прогласу могу се сматрати основом за добијање повластица под Хаци Мустафом. Чињеница је, додуше, да о архимандриту Стевану до пред крај предустаничке деценије нема помена, сем наведене преписке поводом обнове манастира Раче. Та преписка уједно потврђује претпоставку да је архимандрит Стеван у свом манастиру последњу деценију живота провео у некој врсти заточења. Јер, мада и сад сматра као и после Аустро-Турског рата да би се личним одласком у Срем на најбржи начин рашчистио спор око Раче, он не намерава сам то да спроведе, него настоји да архимандрита Мелентија онамо пошаље уз објашњење:

„Ја сам собом дочи сердцем и душом, а не смијем од господствујућих: јесам под великим, под призренијем чрез первих времен, како што сам код Вас био”.

Из овога текста јасно излази да се налазио под присмотром власти, што потврђује и једно друго писмо где се у сличном смислу жали на слабо здравље због патњи народа и свог личног положаја:

„Чрез тиранства от владајућих, насиље, немарност, бједе, печали, страх, неправедне глобе и оскудност, от куду и пређе времена принуђен јесам от вјека сего сујетнаго разлучитсја. Во истину, господине всег народа християнског под игом агаренским жалосно и увијек неотплато житије и погубљеније душевно и телесно”.

Ипак, ако се није усуђивао да напусти свој манастир, он је могао у Трноши да долази у додир са Србима, који су посећивали цркву. Међу овима сасвим вероватно могао је бити и неки од првака-оборкнезова, потписника на његовом писму Стратимировићу у вези Раче. Упознати са идејама Стевановог концепта, присутни на скуповима кнезова у име мачванске, ваљевске, соколске, јадарске, ужичке и тамнавске нахије, они су могли Хаци Мустафи давати предлоге у њиховом духу. Јер, повластице, одобрене Србима у ферманима из 1793 и 1974, садржавале су захтеве, први пут од Срба истакнуте у концепту архимандрита Стевана.

Мишљења историчара о том су опречна. Пантелић спори утицај архимандритовог прогласа на добијене повластице, пре свега из разлога што је повољан режим суседне Крајине могао још са више вероватноће да послужи као узор за српске захтеве. Насупрот њему, и Ђоровић, и Страњаковић, и Новаковић претпостављају да су захтеви постављени по угледу на Стеванов концепт.

Успеси Срба при одбрани Београда и сјајне касније победе у првом устанку, сем јунаштва и снаге заноса идејом слободе, постигнуте су и захваљујући војној обуци у фрајкору и искуствима из последњег Аустро-Турског рата. Под тим углом посматрано Стеванова агитација за ступање у фрајкоре и његова историјска мисија, упркос дипломатским поразима, добијају знатно у значају.

Бурни и по Србе судбоносни догађаји, када као народ после векова робовске анонимности улазе опет у историју, започели су већ са Кочином крајином. Преко деценије ратовања против јаничара они су били претходнице ослободилачких борби у првом устанку. Повезана с првим устанком и хронолошки, и низом узрочних карика, на почетку тога раздобља стоји светла личност архимандрита Стевана. Видовити, али злосрећни зачетник идеје о економско-политичким повластицама он је претеча борбе за њено остварење у захтевима првог устанка под Карађорђем.

Нажалост, осим Вуковог описа архимандрита Стевана као врло прикладна човека, раста танка и висока, лица бела и весела, косе смеђе, образа дугуљастих, није нам од њега остао никакав сликани

портрет. У манастиру нема сачуване ни његове надгробне плоче, па се не зна на ком месту кости почивају. Ипак, његово самопрегорно родољубље подигло му је много трајнији споменик у политичкој и црквеној историји Србије.

ЛИТЕРАТУРА

1. Добрашиновић, Г.: Вук Караџић, Београд, 1976, стр. 31
2. Грујић, Р.: Стеван Јовановић, Енциклопедија Ст. Станојевића, II Београд, стр. 189
3. Караџић, В.: Стеван Јовановић, архимандрит трonoшки, Скупљени историјски и етнографски списи, Београд, 1898, стр. 366
4. Пантелић, Д.: Београдски пашалук после Свиштовског мира, 1791—1794, Београд, 1927, стр. 202
5. Пантелић, Д.: Нови подаци о архимандриту трonoшком Стевану Јовановићу, Годишњица Николе Бупића, стр. 99—127, Београд, 1932
6. Павловић, Д.: Србија за време последњег Аустријско-турског рата, (1788—1791), Београд, 1910, стр. 391
7. Страњаковић, Д.: Стеван Јовановић, архимандрит Трonoше, Братство XXV, Београд, 1931
8. Страњаковић, Д.: Стеван Јовановић, Гласник Српске православне цркве, 1954, 7—9, стр. 179
9. Вујадиновић, В.: Стеван Јовановић, Весник Српске православне цркве 1898 VIII, стр. 608—616 и 127—146

Усмена објашњења од проте Николе Антића и др Голуба Добрашиновића.

Summary

Dr. Olga Srdanovich-Barach

ARCHIMANDRITE STEPHAN YOVANOVICH OF TRONOSHA (1759—1799)

Archimandrite Stephan Yovanovich, as the abbot of Tronosha monastery played a prominent role during the insurrection against the Turks led by the famous and ill-fated Kocha (i.e. Constantine). He invited all the Serbians under Turkish occupation to fight on the side of Austrians. But the expected liberation from the Turks failed.

The courageous archimandrite wrote a petition for the Treaty of Svishtof, demanding from the Christian Allies to assure large autonomy of Serbia, which remained under Turkish rule.

By his living example and large correspondence the archimandrite Stephan is a towering Serbian leader at the end of the 18th Century who paved the way to the successful Insurrection of Karageorge and of Prince Milosh.